

Pieter Boot *

Inflatie in Oost-Europa

Nu de economische crisis in de westers-kapitalistische landen structureel lijkt en de markteconomie onbevredigender funktioneert dan ooit wordt de roep om 'sturing' of 'planning' van de economie groter. Bij de discussies over mogelijke vormen van economische planning dienen de ervaringen die hiermee in de landen van het 'reëel bestaande socialisme' zijn opgedaan niet onopgemerkt te blijven. Zo lijkt economische planning in Oost-Europa structurele werkloosheid te kunnen voorkomen. Kan ze dat echter ook met de inflatie? De vraag naar een mogelijke aanwezigheid van inflatie in Oost-Europa en haar eventuele oorzaken is geen willekeurige. Het gaat daarbij niet alleen om een centrale doelstelling in de economische politiek van de betreffende landen maar ook – bij het ontbreken van een automatische prijskompensatie – om een vraagstuk dat de levensstandaard in deze landen direkt beïnvloedt. Indien ondanks een bundeling van planinstrumenten gericht op het voorkomen van prijsinflatie deze toch zou optreden, zou hiermee een belangrijke grens van de effectiviteit van de Oosteuropese vorm van staatsplanning zijn aangeduid.

De opbouw van mijn artikel is als volgt. Eerst geef ik de discussie weer die er over deze problematiek gevoerd is (§1) en leid ik daar verschillende inflatiebegrippen uit af (§2). Vervolgens laat ik vier indicatoren die op de aanwezigheid van inflatie kunnen duiden de revue passeren (§3) om met twee aanzetten tot een verklaring van het verschijnsel (4.1 en 4.2) te eindigen.¹

1 De discussie

De meeste onderzoekers van de Oosteuropese economische systemen waren het er tot 1977 wel over eens dat er sprake was van een zekere 'onderdrukte' inflatie. Daarmee bedoelde men dat de prijzen van bestaande goederen in de staatswinkels weliswaar niet toenamen, maar dat er toch voortdurend een grotere vraag was naar consumptiegoederen dan het feitelijke aanbod. De loonstijgingen

* Auteur is medewerker van de Werkgroep Oost Europa Projekten, Nachtegaalstraat 77bis, Utrecht.
1. In dit artikel beperk ik me tot het tijdvak 1960-'80. In de Sovjet-Unie was er in de jaren dertig sprake van

een aanzienlijke ongeplande prijsstijging (van 1928 tot 1940 verzesvoudigden de winkelprijzen, terwijl de prijzen voor produktiemiddelen verdubbelden).

zouden groter zijn dan de produktietoename van consumptiegoederen. Dit uitte zich in rijen wachtenden voor de winkels of in prijsstijgingen op de zogenaamde kolchozmarkten, de kleine marktjes waar boeren en boerinnen voor eigen rekening hun waar aan de konsument verkochten. Er werden nieuwe berekeningen gemaakt waarin zowel de prijzen op de kolchozmarkt als die in de staatswinkels waren opgenomen. Uit deze berekeningen kwam voor de periode 1955-'75 een gemiddelde stijging van de kosten van levensonderhoud in de Sovjet-Unie van 1 à 1,3% per jaar naar voren.

Een andere methode was te kijken naar de waarde van Oosteuropese munten op de zwarte markt (het heeft niet zoveel zin naar de officiële waarde te kijken, omdat deze niet flexibel is). Met behulp van deze methode kwamen onderzoekers² tot nog veel hogere inflatiecijfers, voor 1960 tot 1970 variërend van 3,4% per jaar voor de DDR tot 8,6% voor de Sovjet-Unie.

In 1977, 1978 en 1980 kwamen de Engelsen Portes en Winter echter met artikelen die de omvang van de onderdrukte inflatie nuanceerden. In het eerste³ werd betoogd dat er makro-ekonomisch geen aanwijzingen voor het bestaan van onderdrukte inflatie bestaan in de ČSSR, de DDR, Hongarije en de Sovjet-Unie in de periode 1955-'75. Een aanwijzing in die richting kon Portes alleen voor Polen vinden. Het argument was dat op lange termijn de gemiddelde nominale lonen niet meer toenamen dan de in reële termen gegeven consumptiecijfers, zodat er helemaal geen geld voor onderdrukte inflatie was. In latere artikelen⁴ probeerden Portes en Winter dat met behulp van ekonometrische schattingen verder te beargumenteren. Voor de DDR, Hongarije, Polen en de ČSSR konden ze heel aannemelijk maken dat de consumptie niet als 'buffer' gebruikt werd om onverwachte schommelingen in het nationaal inkomen op te vangen. De totale vraag naar consumptiegoederen week in het algemeen niet zoveel af van de feitelijke consumptie behalve in een aantal 'bijzondere jaren' zoals in Hongarije na de crisis van 1956, in 1968 in de ČSSR, in 1961 in de DDR etcetera.⁵

Dirksen⁶ meende dat de verschillende onderzoekers ten dele langs elkaar heen praatten. De ekonometrische schattingen van Portes

2. Culbertson en Amacher (1978) (zie literatuurlijst).

3. Portes (1977).

4. Portes en Winter (1977, 1978 en 1980).

5. Dirksen (1980) bekritiseert de door Portes gehanteerde methode. Oosteuropese konsumenten zouden vaak bij het niet aanwezig zijn van

de meest gewenste artikelen 'tweede keus' kopen. Maar dat doet bij een onderzoek van *geaggregeerde* grootheden niet ter zake. Portes en Winter maken nu net aannemelijk dat de Oosteuropese konsument dan *toch* koopt, al zou het 'tweede keus' zijn.

6. Dirksen (1980).

en Winter beperkten zich tot de DDR, Hongarije, de ČSSR en Polen terwijl de onderzoekers van de kolchozmarkten het over de Sovjet-Unie hadden. Kornai⁷ zette zijn bezwaren uiteen tegen de mikro-ekonomische fundering van het werk van Portes en Winter. De discussie laat ons met vragen zitten. Is er wel of niet inflatie in Oost-Europa? Waarom zou er in de Sovjet-Unie op een andere wijze van onderdrukte inflatie sprake zijn dan in de andere Oost-europese landen?

Laten we eerst eens kijken wat er in dit verband met het begrip 'inflatie' eigenlijk bedoeld wordt.

2 Begrippen

Wanneer we het in de westers-kapitalistische economieën over inflatie hebben bedoelen we doorgaans dat het prijsindexcijfer van het levensonderhoud stijgt, kortom dat de *gemiddelde* prijzen in de winkels hoger worden. Wanneer sommige goederen in prijs stijgen en andere dalen hoeft er niet persé sprake van inflatie te zijn. De gemiddelde stijging van de prijzen zullen we *open inflatie* noemen.

Maar dan moet wel duidelijk zijn wat er precies met dat prijsindexcijfer van het levensonderhoud bedoeld wordt. In de westers-kapitalistische landen bedoelt men daarmee de kosten van een standaardpakket konsumptiegoederen van 'familie doorsnee'. Wanneer sommige goederen niet meer gekocht worden maar vervangen door andere verandert dit pakket (bijvoorbeeld nieuwe types auto's). Het officiële prijsindexcijfer van Oosteuropese landen werkt *niet* met zo'n standaardpakket. In alle Oosteuropese landen heeft het een andere betekenis, die er doorgaans op neer komt dat de prijzen van een *gelijkblijvend* goederenpakket vergeleken worden. Wanneer een auto daarin door een duurder, maar iets veranderd, type vervangen wordt komt dat niet in het indexcijfer tot uiting (alleen Hongarije heeft de westerse versie van het indexcijfer geïntroduceerd).⁸ Omdat het nationaal inkomen – en daarmee de consumptie – in Oost-Europa anders omschreven wordt dan in het Westen valt ook het merendeel van de dienstensektor buiten de bundel goederen en diensten waarover de officiële prijsindex wordt berekend. Als gevolg van deze

7. Kornai (1980).

8. Ook de hongaar Csikós-Nagy erkent dit. "No implicit price deflator is constructed in the Soviet Union. The price level comparable to price indices characteristic of capitalist countries is to be found

somewhere between the retail price index and the agricultural procurement index" (die laatste geeft het niveau aan van de prijzen die de staat betaalt bij aankoop van landbouwprodukten). Csikós-Nagy (1979), p. 80.

verschijnselen zullen we de zogenaamde *verborgen inflatie* moeten schatten.

Met het begrip *onderdrukte inflatie* wordt wat anders uitgedrukt, namelijk een algemene onevenwichtigheid, een niet overeenkomen van vraag en aanbod op de konsumptiegoederenmarkt.

Bijvoorbeeld als men voor *elk* goed in de rij zou moeten staan of als *elk* goed op de bon zou zijn (met andere woorden als voor elk goed de vraag groter was dan het aanbod) dan zou er zeker sprake zijn van onderdrukte inflatie indien de prijzen konstant bleven. Er is een algehele vraag naar (konsumptie)goederen waaraan het aanbod niet kan voldoen. Het verschil tussen de open en onderdrukte inflatie is dat de laatste zich niet (direkt) in prijsstijgingen manifesteert.⁹

Het voorgaande onderscheid is nog vrij makkelijk uit de tot nu gevoerde discussie over inflatie te halen. Merkwaardig is echter dat vrijwel nooit een verschil gemaakt wordt tussen een vorm van inflatie op de konsumptiegoederenmarkt (prijzen in winkels) en op de produktiemiddelenmarkt (prijzen die bedrijven onderling betalen). In de meeste Oosteuropese landen staan deze twee prijsvormen namelijk geheel los van elkaar. Ze zijn gescheiden door een systeem van staatssubsidies respektievelijk belastingen.

Ik zal nu de verschillende vormen van inflatie in Oost-Europa de revue laten passeren en beperk me daarbij tot de DDR, ĀSSR, Hongarije, Polen en de Sovjet-Unie.

3 Indikatoren voor inflatie

In het voorgaande heb ik uiteengezet dat er verschillende vormen van inflatie in Oost-Europa zouden kunnen bestaan. Er zijn daarom ook meerdere indicatoren nodig, elk geschikt om één van die vormen aan te tonen. Direkt te meten is de *open* inflatie in de konsumptiegoederen- en kapitaalgoederensektor (*a*) terwijl de eventuele *verborgen* inflatie in de kapitaalgoederensektor (*b*) te schatten is. De *onderdrukte* inflatie komt echter niet direkt in prijsstijgingen tot uiting; in welke mate men in Oost-Europa jaar op jaar met het ontvangen inkomen een gewenst goederenpakket kan kopen zal dus geschat moeten worden. Dat kan door de inkomens te vergelijken met de omzet en het aanbod van konsumptiegoederen (*c*) en door de koopkracht van een Oost-europese munt te vergelijken met die van een Westeuropese land waarvan het inflatiecijfer wél bekend is (*d*).

9. "In case of excess demand the differentiation between open and repressed inflation can be explained

as a function of free price movements and administrative price control" (Csikós-Nagy, 1979, p. 92).

a. De open inflatie op de konsumptiegoederenmarkt is uit de statistische gegevens van de betreffende landen direkt af te lezen (zie tabel 1).

*Officiële konsumptiegoederen-prijsindex, * prijsstijging in procenten per jaar*

	1960- '70 gem.	1970- '75 gem.	1976	1977	1978	1979	1980
ČSSR	1,0	0,1	0,8	1,3	1,6	3,9	2,9
DDR	0	0	0	-0,2	0	0,2	?
Hongarije	0,7	3,8	5,0	3,9	4,6	11,7	9,4
Polen	1,5	2,7	4,4	4,9	8,1	7,0	10,0
Sovjet-Unie	0	0	0	0,3	0,7	1,3	?

* Voor de DDR en Hongarije betreft dit de *totale* kleinhandelsoverzet (winkels, restaurants etcetera), in de andere landen alleen die van de staatswinkels.

Bron:

Economic Survey voor 1980, tabel 3.5.3; *Exportmarkten*; Portes (1977).

Zowel in Polen als in Hongarije is er de afgelopen drie jaar sprake van een hoge open inflatie, terwijl die er in de ČSSR ook is, maar in mindere mate. In deze drie gevallen vertoont het inflatiecijfer een toename van de eerste op de tweede helft van de jaren zeventig. Deze toename werd in Hongarije deels veroorzaakt door een nieuwe prijspolitiek. Naast een klein aantal door de staat in prijs vastgelegde basisprodukten kwamen er steeds meer 'vrije goederen' op de konsumptiemarkt. Ongeveer 55% van de winkelomzet bestaat nu uit goederen waarvan de producenten zelf de prijs hebben bepaald. De overgang van het systeem met lage door de staat vastgestelde prijzen naar dit stelsel van overwegend vrije prijzen resulteerde in 1979-'80 in sterke – in principe als eenmalig bedoelde – prijsstijgingen. De norm voor de vrije prijzen is nu dat deze in overeenstemming met de wereldmarktprijs mogen toenemen. In Polen was er daarentegen sprake van merendeels onvoorziene prijsstijgingen.

Alleen de DDR en de Sovjet-Unie geven geen of nauwelijks prijsstijgingen toe. Wel is in officiële publikaties van de DDR op voorhand het *principe* van de vaste konsumptiegoederenprijs al verlaten. Het economisch jaarplan voor 1981 vermeldt bijvoorbeeld dat alleen de prijzen voor 'basisprodukten' konstant moeten blijven, maar dat prijsstijgingen bij 'hoogwaardige produkten' (en daaronder

tabel 1

vallen bijvoorbeeld ook vlees, melk en alcohol) niet persé uitgesloten zijn.

Ook op de kapitaalgoederenmarkt is de open inflatie vrij nauwkeurig te achterhalen. Drie van de onderzochte landen publiceren daarover wel zodanige gegevens dat een 'impliciete prijsreeks' is uit te rekenen; van de DDR zijn bouwrijzen bekend (zie tabel 2).

tabel 2

Prijsindices voor investeringen (machines/uitrustingen en bouw- kosten) in procenten toe- of afname per jaar

	1971-'75 gem.	1976	1977	1978	1979
ČSSR					
totale investeringen	-0,2%	0	-10	-1	1
machines, uitrustingen	-0,2	0	-15	0	1
bouwkosten	-0,2	-1	-7	0	0
Hongarije					
totale investeringen	2,7	4	5	4	3
machines, uitrustingen	2,6	4	4	2	2
bouwkosten	2,8	5	6	7	4
Polen					
totale investeringen	2,4	14	2	2	0
machines, uitrustingen	0,6	2	2	2	0
bouwkosten	3,8	26	4	1	1
DDR					
bouwkosten (kosten voor woningbouw per m ²)	3,2	-0,4	3	0	2

Bron:

Economic Survey voor 1980, tabel 3.4.11; *Statistisches Jahrbuch der DDR* 1980, p. 260).

Zoals de tabel toont zijn er wat betreft de prijzen van productie- middelen sterke aanwijzingen voor een min of meer permanente, vrij schoksgewijze open inflatie in Hongarije, Polen en de DDR. In de ČSSR zou er daarentegen van een prijsdaling sprake zijn. De prijsstijging is bij de bouwkosten groter dan bij de machines (blijkbaar zijn er in de machinesektor gemakkelijker produktiviteits- stijgingen te verwezenlijken). Overigens zijn deze prijsstijgingen voor het merendeel *gepland*. Periodiek worden in de Oosteuropese landen de prijzen van kapitaalgoederen herzien.

b. Naast deze officiële prijsstijgingen zou er sprake kunnen zijn van *verborgen* prijsstijgingen in de kapitaalgoederensektor. Er is

tenminste één studie gepubliceerd waarin het bestaan hiervan is *bewezen* en wel voor de DDR. In een recent onderzoek ging Melzer¹⁰ als volgt te werk.

Voor de DDR is een officiële schatting van de omvang van de kapitaalgoederenvoorraad gemaakt in 1962 en 1967. Daarnaast is bekend hoe groot de kapitaalgoederenvoorraad in 1944 was in dat deel van Duitsland wat nu DDR is. Wanneer men deze tellingen als uitgangspunt neemt en ze corrigeert met de netto-investeringen in de tussenliggende jaren (inklusief oorlogschade en herstelbetalingen) dienen zich onmogelijkheden aan: uitgaand van de voorraad in 1962 kom je voor 1944 op een *hoger* getal dan het werkelijke uit en voor 1967 op een *lager*. Met andere woorden er heeft een voortdurende verborgen prijsstijging plaatsgevonden. Via deze *perpetual inventory methode* komt Melzer tot de in tabel 3 weergegeven reeks van verborgen prijsstijgingen in de kapitaalgoederensektor (de verandering per jaar is weliswaar geschat, maar het bestaan van de trend op grond van erkende tellingen in 1944, 1962 en 1967 bewezen!).

Verborgen prijsstijging voor investeringsgoederen in de DDR

1954 - 1970, indexcijfers (1962=100)

1950	62	1964	107
1956	78	1966	114
1958	84	1968	118
1960	92	1970	127

Bron:

Melzer (1980), pp. 32-39.

Melzer vond een gemiddelde stijging van ongeveer 3% per jaar van 1950 tot 1970! Zo'n prijsstijging is niet zo moeilijk te realiseren, omdat typen machines voortdurend veranderen. In de jaren vijftig hadden ondernemingen formeel geen enkele vrijheid om prijzen vast te stellen maar de statistici – zo gaven dezen achteraf zelf toe – hadden geen idee van de gemiddelde prijsstijging.¹¹ En vanaf 1967 krijgen ondernemingen in toenemende mate zelf invloed op de prijsbepaling. Ze zijn daarbij weliswaar aan allerlei normen gebonden, maar die zijn vaak zo onduidelijk, verouderd en manipuleerbaar dat daar in de praktijk nogal de hand mee gelicht kan worden. Zo kwam bij een prijscontrole in Polen midden 1979

tabel 3

109

10. Melzer (1980).

11. Melzer (1980), p. 33.

aan het licht dat 31% van de gecontroleerde kapitaalgoederen een prijs had die véér boven degene lag die op basis van de normen verwacht zou kunnen worden.¹²

c. Veelal wordt uitgegaan van het bestaan van een overtollige, niet te besteden koopkracht in de consumptiegoederensektor. Stel dat de lonen veel sneller stijgen dan de winkelomzet en deze weer sneller dan de produktie van consumptiegoederen; in een situatie waarin niet veel extra geïmporteerd zal worden (wat bij de moeilijke betalingsbalanspositie van de 'kleine' Oosteuropese landen immers onwaarschijnlijk zou zijn) zou dit een inflatoire impuls betekenen. Er is immers meer geld te besteden dan er uitgegeven kan worden.

Omdat in Polen en Hongarije open inflatie voorkomt is een dergelijke vergelijking voor deze landen niet zo zinvol, omdat de winkelomzet vanwege de prijsstijgingen geflatteerd is. Ik heb deze daarom alleen voor de DDR, ČSSR en Sovjet-Unie gemaakt (zie tabel 4).

In de DDR en de Sovjet-Unie lijkt een konsekvent deflatoire politiek te worden gevoerd. De winkelomzet stijgt sneller dan de lonen. De produktie in de consumptiegoederenindustrie groeit ruwweg gelijk met de winkelomzet. Er ontstaat geen overtollige koopkracht en voor 1975-'80 is er in dit opzicht geen indicatie voor onderdrukte inflatie.¹³

De situatie in de ČSSR is anders. Twee jaar lang *daalt* de winkelomzet, zodat er een forse koopkracht ontstaat die niet konsumptief aangewend kan worden. De oorzaak daarvan ligt echter niet in een te geringe consumptiegoederenproduktie. Ze zou onder andere kunnen liggen in kwaliteitsvermindering van de produkten zodat deze onverkocht in de winkels blijven liggen, of in een tijdelijke vermindering van consumptiegoederenimport. In de jaren 1976 en 1977 is een bepaalde mate van onderdrukte inflatie niet uitgesloten.¹⁴

12. *Exportmarkten* 1980/1.

13. De besparingen van gezins-huishoudens zijn in de DDR — het Oosteuropese land waar het meest gespaard wordt — ten opzichte van de inkomens lager dan in de BRD. In 1975 bijvoorbeeld waren de totale besparingen van gezinnen in de DDR 7,9 maal zo groot als een netto maandloon, in de BRD 9,7 (gemiddelden, berekend naar

Handbuch DDR, pp. 347, 348).

14. Dit sluit aan bij de bevindingen van Portes en Winter (1978). Zij berekenen voor de ČSSR ook al voor 1971-'73 een veel grotere vraag naar consumptiegoederen ('gewenste konsumptie') dan er feitelijk kon plaatsvinden, terwijl daar in de DDR in 1971-'75 geen sprake van was. Hun onderzoek was niet op de Sovjet-Unie gericht.

*Jaarlijkse toename in procenten van lonen, winkelomzet en
productie in de konsumptiegoederenindustrie in konstante prijzen*

tabel 4

	1975*	1976	1977	1978	1979	1980
DDR						
som van netto inkomens	3,4%	3,5	2,9	3,2	3,5	3,3
winkelomzet	3,6	4,3	4,3	3,5	3,5	4,3
productie lichte industrie	4,6	6,0	4,0	4,2	3,9	
productie levensmiddelen industrie	5,0	3,5	2,6	3,0	2,8	
ČSSR						
som van netto inkomens		3,0	3,9	4,8	3,7	
winkelomzet		-7,8	-0,6	5,4	3,3	
productie lichte industrie		2,2	2,9	5,0		
productie levensmiddelenindustrie		0	6,3	3,7		
Sovjet-Unie						
som van netto inkomens	3,7	4,0	1,9	3,8	2,2	
winkelomzet	6,3	4,6	4,5	3,9	4,2	
productie konsumptiegoederensektor	6,5	3,0	5,2	4,0	3,3	

* Cijfers Sovjet-Unie onder 1975: gemiddelde 1971-'75.

Bron:

Exportmarkten; Statistisches Jahrbuch der DDR 1980; Ost Europa Wirtschaft 1980, no. 7.

e. Koopkrachtvergelijking. De koopkrachtpariteitstheorie veronderstelt dat een verandering van de wisselkoers voornamelijk door verandering in koopkracht in de betreffende landen bepaald wordt. Omdat Oosteuropese landen hun officiële wisselkoersen stabiel laten en deze daarbij vastliggen op een niveau dat in geen verhouding staat tot de koopkracht van de munt in deze landen is die benadering voor ons doel onhanteerbaar. Alleen een directe koopkrachtvergelijking van twee landen zou voor onze vraagstelling bruikbaar zijn.

Zo'n vergelijking is mij alleen bekend voor de DDR en West-Duitsland. Het *DIW* in West-Berlijn vergelijkt periodiek de koopkracht van (Oostduitse) Mark en DM voor een standaardgezin bij zowel het uitgavenpatroon van de DDR als dat van de BRD (zie tabel 5).

Koopkracht van DDR Mark als percentage van DM

	volgens BRD patroon	volgens DDR patroon	gemiddelde
midden 1960	75	77	76
midden 1969	83	89	86
begin 1977	90	103	96

Bron:
Handbuch DDR-Wirtschaft, p. 231.

De inflatie was in de BRD van 1960-'69 gemiddeld 3% en van 1969-'77 gemiddeld 5,8% per jaar. In de laatste periode steeg de koopkrachtpariteit met 1,2% per jaar ten gunste van de DDR, zodat er een stijging van de kosten van levensonderhoud van 4,6% overblijft! Dit zou grotendeels verborgen inflatie zijn. In de eerste periode was bij een stijging van de koopkrachtpariteit van 1,1% per jaar de 'verborgen prijsstijging' nog maar 1,9% per jaar.

Het geheel overziend kom ik tot de volgende konklusie. In twee Oosteuropese landen is er sprake van een aanzienlijke stijging van het prijsindexcijfer van consumptiegoederen. In één daarvan (Hongarije) is dit deels het gevolg van een als tijdelijk bedoeld beleid, in het andere (Polen) geeft het daarentegen de mislukking van de prijspolitiek aan. In de ČSSR, DDR en Sovjet-Unie was er een lage of geen open inflatie. Een vergelijking met de BRD gaf echter aan dat ook in de DDR de kosten van levensonderhoud met enkele procenten per jaar zijn gestegen. Er is daar sprake van verborgen inflatie. In de ČSSR is tenminste na 1975 onderdrukte inflatie zeer waarschijnlijk, terwijl deze in de Sovjet-Unie afwezig lijkt. De open (Hongarije, Polen) en verborgen of onderdrukte (DDR, ČSSR) prijsstijgingen van consumptiegoederen zijn in de jaren zeventig ten opzichte van de jaren zestig versneld, en binnen de jaren zeventig weer in de tweede helft ten opzichte van de eerste helft.

Ook op de kapitaalgoederenmarkt is er sprake van inflatie. De open inflatie is er in de jaren zestig al groter dan op de consumptiegoederenmarkt. Voor de DDR is daarnaast een verborgen inflatie van een procent of drie aangetoond. Het is goed mogelijk dat in de Sovjet-Unie de inflatie op deze markt in de jaren zeventig lager is dan in de DDR (schattingen van de machineprijzen geven zelfs geringe dalingen aan).¹⁵ Het verschil in ontwikkeling zal in § 5 aan de orde komen.

15. Zie Leggett (1981).

4 Oorzaak

Het onderzoek naar de Oosteuropese economie heeft nog niet geresulteerd in een uitgebalanceerde inflatietheorie. Wel zijn er meerdere aanzetten.¹⁶ Deze zijn te rubriceren in verklaringen die vooral letten op een diskrepantie van vraag en aanbod op de markten (ik noem deze *demand-pull*) en verklaringen die grote waarde hechten aan autonoom stijgende kostenfactoren (ik zal die *cost-push* noemen).

4.1 Demand-pull

Het gevaar bij de bestudering van Oosteuropese economieën is vaak dat, bij gebrek aan passende theorievorming, sommige verschijnselen aan niet ter zake doende oorzaken gekoppeld worden. Omdat het empirisch materiaal vaak beperkt of niet zo betrouwbaar is kan dan jarenlang als 'waarheid' versleten worden wat feitelijk een veronderstelling is. Een voorbeeld daarvan zijn de rijen wachtende mensen voor de winkels of de lange wachtlijsten voor huurwoningen. Wanneer er voor sommige winkels rijen potentiële klanten staan en deze op sommige produkten uit zijn, hoeft er nog geen sprake te zijn van een makro-economisch 'vraagoverschot', maar kan het evengoed zijn dat de relatieve prijzen niet voor een evenwichtssituatie zorgen. Doordat in Oost-Europa de konsumentenprijzen doorgaans vast liggen reageren ze zeer onvolledig op de veranderingen in vraag en aanbod en is een rij het nieuwe distributiemiddel. Er is dan sprake van vraagoverschotten op *partiële* markten. Tegenover tekorten van het ene goed staan dan overschotten van het andere (bijvoorbeeld kleding die 'uit de mode' is).

De rijen en wachtlijsten hoeven nog niet op een vraagoverschot te wijzen, maar er is een ander mechanisme dat dit wel aannemelijk maakt. In de nationale plannen van Oosteuropese landen wordt (middels de zogenaamde balanceringsmethode) een ex ante evenwicht gekonstrueerd tussen de toename van lonen en konsumptiegoederen, van investeringen en produktie van investeringsgoederen, van noodzakelijke energie en produktie daarvan etcetera. Indien er nu een *systematische* afwijking van plannen en uitkomst op één van deze 'deelmarkten' zou zijn, zou er een voortdurend vraagoverschot kunnen ontstaan. Een globale indikator die inderdaad in de richting van een systematische *ondervulling* van nationale plannen wijst is de verhouding van geplande en gerealiseerde kapitaalkoefficiënt (zie tabel 6).

16. Zie bijvoorbeeld Csikós-Nagy (1979) en Kornai (1980) hfst. 18-19.

tabel 6

Marginale kapitaalkoëfficiënt (de hoeveelheid bruto investeringen benodigd om één eenheid 'netto nationaal produkt' (Oosteuropese definitie) te realiseren)

	1971-'75	1976-'80 plan	1976-'80 uitkomst
ČSSR	5,9	6,9	8,6
DDR	5,3	5,9	7,7
Hongarije	5,7	6,0	8,9
Polen	3,7	4,7	10,7
Sovjet-Unie	5,2	6,1	6,2

Bron:
Economic Survey.

Systematisch blijkt de mate van 'omwegproductie' die nodig is om een bepaald pakket eindprodukten te realiseren te worden onderschat. Er worden minder kapitaalgoederen geproduceerd dan er eigenlijk nodig zijn willen alle bedrijven aan hun output-doelen kunnen voldoen. Er lijkt sprake van een permanent vraagoverschot aan investeringsgoederen.¹⁷

Elders¹⁸ heb ik een gedetailleerde vergelijking gemaakt van nationale plannen en de feitelijke economische ontwikkeling in de DDR. Een van de resultaten van die studie was dat in de gehele periode 1950-'80 in vrijwel alle bedrijfstakken van de industrie de *geplande* toenames van de productie structureel wat groter waren dan de *gerealiseerde*. De afwijking van plannen en uitkomsten bedroeg over een periode van vijftien jaar maximaal gemiddeld 2% per jaar. De afwijking was het grootst in de sectoren energie en mijnbouw en in de tweede periode het geringst in de elektro- en lichte industrie. Er was geen sprake van een systematische verwaarlozing van de konsumptiegoederenindustrie, wel van een onderschatting van de energiebehoeften.

Via een te 'strakke' planning — en dan staat de DDR nog bekend als een van de Oosteuropese landen waar het minst 'strak' gepland wordt — ontstaat een structureel overschot van de vraag in verhouding tot het aanbod. Omdat de vervulling van het output-plan de belangrijkste indikator is bij de beoordeling van de bedrijfsresultaten (en daarmee een voorwaarde om later bijvoorbeeld investeringsmiddelen toegewezen te krijgen) zullen bedrijven hogere prijzen bieden dan de officiële om toch de zo begeerde

17. Dit is niet in tegenspraak met de konklusies van Portes en Winter, omdat zij alleen de verhouding van

vraag en aanbod op de *konsumptie*-goederenmarkt onderzochten.
18. Boot (nog te verschijnen).

materialen te krijgen. Vooral Kornai¹⁹ heeft aannemelijk gemaakt dat het vraagoverschot in vergelijking met het aanbod van materialen prijsverhogingen uitlokt. Naar mijn mening is een belangrijke reden voor dit vraagoverschot een structureel te lage planning van inputs zoals energie en materialen. In andere verklaringen wordt op de zogenaamde *wage drift* gewezen. Daarmee wordt bedoeld dat de uitbetaalde lonen doorgaans hoger lagen dan de geplande, bijvoorbeeld vanwege extra premies die nodig waren om overwerk aan het jaareinde te betalen, omdat anders het productieplan niet gehaald kon worden. Deze verklaring wordt aannemelijker vanaf het moment dat ondernemingen meer vrijheid krijgen om extra bonussen uit te keren, of wanneer de loonbetalingen meer afhankelijk worden van het bedrijfsresultaat. De mogelijkheden hiertoe zijn de laatste jaren in sommige landen groter geworden. Per 1 januari 1980 werd in Hongarije bijvoorbeeld een nieuw loonsysteem geïntroduceerd dat een lage basistoename per jaar van de lonen inhield met daarop loonsverhogingen bij extra produktie van de onderneming. Met de opkomst van de vakbond *Solidariteit* is ook Polen een geheel nieuwe fase ingegaan: onder druk van de bond werden eind 1980 looneisen toegestaan waar geen enkel extra goederenaanbod tegenover stond. In de DDR en de Sovjet-Unie speelt de 'wage drift' in de tweede helft van de jaren zeventig geen bijzonder grote rol (zie tabel 4).

4.2 *Cost-push*

Volgens de officiële prijspolitiek komt de prijs van kapitaalgoederen tot stand op basis van kosten plus een winstopslag. Hierin zou de al genoemde 'wage drift' een rol kunnen spelen. Belangrijker lijkt sinds 1973 de stijging van de importprijzen (vooral voor energie). Zo steeg de prijs van een ton door de Oosteuropese landen in de Sovjet-Unie gekochte aardolie tussen 1974 en 1980 van 18,80 tot 65,80 'transferabele roebel'.²⁰ Ook in voorgaande jaren was er al van een zekere mate van geïmporteerde inflatie sprake. Csikós-Nagy schatte bijvoorbeeld dat 45% van de prijsstijgingen van kapitaalgoederen in 1967-'73 in Hongarije aan prijsstijgingen van importgoederen te wijten was.²¹

Nu hoeft dat in deze landen niet (direkt) in stijgende binnenlandse prijzen tot uitdrukking te komen omdat (uitgezonderd Hongarije) binnen- en buitenlandse prijzen van elkaar losgekoppeld zijn. Het is de staat in principe mogelijk een geïmporteerd produkt voortdurend meer

19. Kornai (1980), p. 498.

20. Dit was slechts 29 respectievelijk 51% van de wereldmarktprijs; zie:

Wochenbericht 6/81 van het DIW.

21. Aangehaald door Zwass (1979), p. 66.

te subsidiëren, zodat de binnenlandse prijs gelijk blijft. Dat zou geen problemen opleveren indien de exportprijzen even snel zouden toenemen, zodat de staat een deel van de bij de export behaalde winst zou kunnen inkasseren om daar subsidies op de import uit te financieren. Theoretisch zou de staat ook een ruilvoetverlies kunnen subsidiëren en de nettolonen aanzienlijk minder kunnen laten stijgen. Bij de zeer krappe arbeidsmarkt van landen als de DDR en Hongarije is dat uitgesloten: indien bijvoorbeeld in de DDR de netto lonen plotseling veel minder zouden stijgen dan de gebruikelijke 2 à 3% zouden de industriearbeiders en in hun kielzog de vakbond dat niet toestaan. In Polen is getracht de duurdere importen door hogere subsidies op te vangen, maar het meest in het oog lopende gevolg daarvan was niet dat de prijzen van konsumptiegoederen minder stegen doch dat op de staatsbegroting voor 1981 een tekort van 240 mrd Zł (dat is ongeveer f 14 mrd) begroot moest worden. Aan de mate van subsidiëring van hogere importprijzen bij een verslechterende ruilvoet lijken ook in een planeconomie grenzen gesteld. Daarom moeten we niet alleen de toename van de importprijzen in acht nemen, maar ook de ontwikkeling van de ruilvoet.

Hiertoe maken we eerst een onderscheid in de Oost-West en intra-RWEH²² handel. Van 1965 tot 1977 stegen de prijzen van Oosteuropese importen uit West-Europa (dat 90% van de 'westerse' handel voor haar rekening neemt) met gemiddeld 9% per jaar, terwijl de Oosteuropese exportprijzen met 12% toenamen.²³ Dit gunstige resultaat was uitsluitend aan een ruilvoetverbetering van de Sovjet-Unie te danken. Door haar olie-, gas- en grondstoffenexporten komen alle ruilvoetverbeteringen op haar naam. De andere landen gaan er daarentegen op achteruit (zie tabel 7).

De laatste jaren zet het proces van ruilvoetverbetering voor heel Oost-Europa (en -verslechtering voor de kleinere landen) zich door: zie tabel 8.

Kortom, van het midden van de jaren zestig af heeft de Sovjet-Unie met een structureel stijgende ruilvoet te maken, terwijl die voor het geheel van de kleinere landen daalt. Daarbinnen is de ontwikkeling niet precies dezelfde. Zo kon ook Polen aanvankelijk van een ruilvoetverbetering profiteren, terwijl die van de DDR en Hongarije met vele tientallen procenten daalde.

22. De RWEH is het samenwerkingsverband van Oosteuropese landen en wordt in Nederland naar de Engelse

afkorting ook wel Comecon genoemd. 23. *Economic Bulletin for Europe*, vol. 31 no. 1, p. 65.

Prijsindexcijfers (Fisher-index) van importen en exportten uit de kleine Oosteuropese landen en de Sovjet-Unie

tabel 7

	kleine Oosteuropese landen		Sovjet-Unie	
	1973/77 als % van 1965/69	1976/77 als % van 1968/69	1973/77 als % van 1965/69	1976/77 als % van 1968/69
importen	270	304	306	359
exporten	223	240	350	390

Bron:
Economic Bulletin for Europe, vol. 31 no. 1, p. 64

Prijsstijgingen in procenten van export uit Oost- naar West-Europa en import in Oost- uit West-Europa

tabel 8

	1977	1978	1979	1980 (9 mnd.)
export	7,2%	9,8	37,9	27,0
import	8,1	7,2	11,2	15,0

Bron:
Economic Survey voor 1980, tabel 3.6.1.

Een verschil in ontwikkeling van de Sovjet-Unie en de andere landen zien we ook in de prijzen die Oosteuropese landen voor hun onderlinge handel rekenen. Van 1958 tot 1975 gold de afspraak dat steeds voor een periode van vijf jaren de prijzen gebaseerd zouden worden op het gemiddelde op de wereldmarkt van vijf voorgaande jaren. In 1975 is deze afspraak vervangen door de formule van een jaarlijkse aanpassing gebaseerd op de wereldmarktprijs van de vijf voorafgaande jaren. De feitelijke prijzen kwamen weliswaar steeds op basis van onderhandelingen tot stand, maar het gevolg van deze afspraak was dat de ontwikkeling op de wereldmarkt in de intra-Oosteuropese handel niet zonder gevolgen bleef.

De ruilvoet van Sovjet-Unie en kleine Oosteuropese landen ontwikkelde zich globaal als volgt. Tot 1974 was er sprake van een gunstige ontwikkeling voor de kleine Oosteuropese landen (op basis van 1960 = 100: 1974 = 139). De exporten uit de Sovjet-Unie stegen minder snel in prijs dan haar importen. In 1974 is er een trendbreuk. Het opgebouwde voordeel valt voor de Oosteuropese

landen weg en in 1977 is de situatie van 1960 weer bereikt. De positie van deze landen wordt steeds moeilijker. Weliswaar worden de olieprijsverhogingen hun vertraagd doorberekend, maar desondanks hebben ze de komende jaren met een permanent dalende ruilvoet te rekenen. Deze invoerprijsstijgingen gekoppeld aan een ruilvoetverslechtering zijn in de kleine Oosteuropese landen een permanent inflatoire impuls. In de Sovjet-Unie zouden ze daarentegen deflatoir kunnen werken.

Alleen Hongarije heeft een hierop gericht nieuw beleid ontwikkeld. Vanaf 1980 wordt in dit land een daadwerkelijke wisselkoerspolitiek gevoerd, die begon met een revaluatie van de forint op 1 januari 1980 van ongeveer 10%. De wisselkoerspolitiek is expliciet gericht op de inflatiebestrijding (bij revaluatie worden buitenlandse producten – onder aanname van enige veronderstellingen omtrent elasticiteiten van vraag en aanbod – op de binnenlandse markt immers goedkoper²⁴).

5 Slot

In Hongarije en Polen is er in de jaren zeventig sprake van een toenemende *open* inflatie. In Hongarije was deze grotendeels gepland en bedoeld als overgangssituatie waarin prijzen op de konsumptiegoederenmarkt zouden aansluiten bij het niveau op de wereldmarkt. Er zijn daartoe ook 'westerse' methoden van inflatiebestrijding zoals een wisselkoerspolitiek geïntroduceerd. In Polen is de open inflatie veel meer ongecontroleerd en ongepland verlopen. De staatsbegroting vertoont voor 1981 een door de autoriteiten ongewenst tekort en beloofde loonstijgingen overtreffen de toename van het aanbod van konsumptiegoederen. Portes en Winter konkludeerden dat er geen aanzienlijke *onderdrukte* inflatie in de DDR en ČSSR bestond in de periode 1960-'75. Het lijkt er op dat dit voor 1975-'80 wat betreft de DDR niet is veranderd, maar dat de situatie in de ČSSR wellicht slechter is geworden. In de DDR is er daarentegen voor wat betreft de periode 1967-'75 sprake van een aanzienlijke *verborgen* inflatie van zo'n 4%.

In drie van de vijf onderzochte landen is er dus sprake van een niet zo grote, ten dele beheerste, maar toch aanwezige inflatie. Er is geen sprake van een onbeheerste inflatiespiraal, waarin kosten- en vraagfactoren elkaar gaan versterken. De prijspolitiek ten aanzien van de konsumptiegoederen is daarbij een belangrijk instrument, evenals een scheiding van binnen- en buitenlandse markten, van winsten en investeringen.

24. Vergelijk Csikós-Nagy (1980).

In Polen daarentegen is er sprake van een veel moeizamer situatie, gekenmerkt door een volstrekt ongecontroleerde hollende inflatie, veroorzaakt door een inflatiespiraal waarin vraag- en aanbodfactoren elkaar versterken.

Omdat er voor de Sovjet-Unie een ruilvoetverbetering is opgetreden, in de handel met de overige Oosteuropese landen in de periode 1974-'80 en in die met het Westen al vanaf de jaren zestig, is het heel plausibel dat de inflatie de laatste jaren in de Sovjet-Unie geringer is dan in de kleine Oosteuropese landen.

Mijns inziens moeten in een verklaring van de inflatie zowel de structureel 'strakke' planning als de 'wage drift' aan de vraagzijde en de importstijgingen en de ruilvoetverslechtering in de kleine Oosteuropese landen aan de kostenzijde een rol spelen.

De vraag wat de *gevolgen* van deze inflatie voor de betreffende economieën zijn is in dit verband niet onderzocht. Niet elke vorm van inflatie hoeft immers even 'ongunstig' te zijn. Dat wordt ze wel indien ze ook de volume-grootheden van de nationale planning gaat beïnvloeden (omdat vraag en aanbod niet meer goed op elkaar afgestemd zijn) of zodra de inkomensverdeling erdoor beïnvloed wordt. Daarbij moeten we niet zozeer aan de verdeling van lonen en winsten denken die in dit verband in de westers-kapitalistische landen relevant is, maar wel aan bijvoorbeeld de verhouding tussen lonen en sociale uitkeringen.

Literatuur

- P. Boot, 'Economische hervormingen en problemen. Een vergelijking van de DDR, Hongarije en Polen', in: *Oost Europa Verkenningen* nr. 53, febr. 1981.
- P. Boot, *Economische planning in de DDR*, nog te verschijnen.
- B. Csikós-Nagy, *Towards a new price revolution*, Budapest 1979.
- B. Csikós-Nagy, 'New features of hungarian economic policy', in: *The new hungarian quarterly* nr. 77, voorjaar 1980.
- W.P.Culbertson jr. en R.C. Amacher 'Inflation in the planned economies, some estimates for Eastern Europe', in: *Southern Economic Journal*, vol. 45, oktober 1978.
- R. Dietz, 'Preisveränderungen im sowjetischen Aussenhandel mit der DDR, 1956-1980', in: *Ost Europa Wirtschaft*, 1980, nr. 1.
- E. Dirksen, 'Onderdrukte inflatie in Oost-Europa', in: *Maandschrift Economie*, jrg. 44, oktober 1980.
- DIW, *Handbuch DDR-Wirtschaft*, Reinbek bei Hamburg, 1977.
- Economic Bulletin for Europe*, vol. 31 no. 1, Genève 1980 (citaten uit de Prepublication text, 1979).

- Economic Survey of Europe in 1980*, New York 1981 (citaten uit Prepublication text, 1981).
- Exportmarkten*, kwartaaluitgave van het Ministerie van Economische Zaken.
- J. Kornai, *Economics of shortage*, Amsterdam 1980.
- R.E. Leggett, 'Measuring inflation in the Soviet machinebuilding sector 1960-'73', in: *Journal of Comparative Economics*, vol. 5, no. 2, 1981.
- M. Melzer, *Anlagevermögen, Produktion und Beschäftigung der Industrie in Gebiet der DDR von 1936 bis 1978 sowie Schätzung der künftigen Angebotspotentials*, DIW Beiträge zur Strukturforschung, Heft 59, Berlin (W), 1980.
- R. Portes, 'The control of inflation: Lessons from East European experience', in: *Economica*, vol. 44, 1977.
- R. Portes en D. Winter, 'The supply of consumption goods in centrally planned economies', in: *Journal of Comparative Economics*, vol. 1, 1977.
- R. Portes en D. Winter, 'The demand for money and for consumption goods in centrally planned economies', in: *Review of economics and statistics*, vol. 60, 1978.
- R. Portes en D. Winter, 'Disequilibrium estimates for consumption goods markets in centrally planned economies', in: *Review of Economic Studies*, vol. 47, 1980.
- A. Zwass, *Money, banking and credit in the Soviet Union and Eastern Europe*, New York 1979.

Ontwikkelingen in Oost-Europa kwamen in TPE eerder aan de orde in:

Rob Boonzajer Flaes, *leerzame experimenten uit de Balkan*. TPE 2/3.
 Michael Ellman, *Een kritiek op konvergentietheorie* TPE 4/1.